

15'2012

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Constitutional State

Правовое государство

***Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання***

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Заснований у лютому 1999 р.

Одеса
«Астропринт»
2012

УДК 34:316.64:316.72

А. С. Ткачук, аспірант

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

В статті розглянуті поняття правосвідомості та правової культури, їх класифікації, структурні елементи, зокрема, правова психологія, правова ідеологія, правова поведінка. Проведено аналіз їх особливостей та взаємозв'язку.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, правова психологія, правова ідеологія, правова поведінка.

Право, правовідносини, правова діяльність відображаються у свідомості людей у вигляді знань і оцінок, почуттів і звичок, в сукупності вони утворюють особливу форму суспільної свідомості — правосвідомість. У ній виражене уявлення будь-якої соціальної групи або індивіда не тільки про право, але також про інститути, що забезпечують існування права — державу, правосуддя, законність тощо. Іншими словами, правосвідомість — це сукупність правових поглядів, що відображають відношення людей до права.

Проблема сутності, значення, структури і функцій правосвідомості має давню історико-філософську, позитивно-правову, соціологічну і психологічну традиції дослідження. У історії філософської і правової думки — це роботи Протагора, Демокріта, Платона, Арістотеля, Цицерона, Сенеки, Ульпіана, Ф. Аквінського, Макіавеллі, Бодена, Гроція, Гоббса, Локка, Монтеск'є, Руссо, Канта, Гегеля, Савіні. Марксистська традиція представлена творчістю К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Плеханова, В. Леніна та їх послідовників — філософів і юристів «радянського періоду» — Б. Стучки, В. Пашуканіса, С. С. Алексєєва, В. Кудрявцева, Н. Лукашева, В. Нерсисянца та інших. Окрема філософсько-правова парадигма правосвідомості розроблена в рамках російської інтелектуальної традиції XIX–XX ст. — М. М. Коркуновим, Г. Ф. Шершеневичем, І. О. Льїним, Б. М. Чичеріним, Б. О. Кістяківським, П. І. Новгородцевим та іншими. Серед сучасних вчених, які займаються дослідженням проблематики правосвідомості, слід назвати Р. С. Байніязова, Е. А. Белканова, А. М. Величко, В. Б. Гончарова, А. В. Грошева, В. М. Демидова, З. М. Каландарішвілі, В. В. Кожевнікова, А. В. Корнева, Ю. Ю. Комлева, М. І. Марченко, А. В. Полякова, І. В. Понкіна, А. Р. Ратінова, В. Л. Сальникова, В. Є. Семенова, В. Ю. Сморгуну, В. М. Сиріх, Є. В. Тимошину, А. Б. Хабібুলіна, В. М. Чайку, А. Е. Чернокова.

З поняттям правосвідомості тісно пов'язане поняття правової культури. Його розробкою займалися такі вчені: А. Р. Ратінов, М. Б. Смоленський, І. А. Кригіна, Л. А. Єршова, Г. Б. Мірзоев, В. І. Камінський. Аналізуючи їх наукові праці, можна зробити висновок, що правова культура — це частина загальної культури суспільства. Вона тісно пов'язана з правосвідомістю, спирається на неї, але являє собою відносно самостійну категорію, тому що містить у собі не тільки соціально-психологічні процеси, що відбуваються в суспільстві, але юридично значущу поведінку членів суспільства, традиції правотворчості, практику функціонування правових інститутів в цілому [1, 110].

Проаналізувавши роботи науковців, в яких центральною темою були проблеми правосвідомості та правової культури, ми дійшли висновку, що мало уваги було

приділено саме взаємозв'язку цих двох категорій. Тому метою нашого наукового дослідження було виявити та проаналізувати особливості та взаємозв'язок правосвідомості та правової культури, визначити, яке з цих двох понять ширше та чи існує між ними залежність.

Вирішуючи питання, наскільки актуальним є вивчення правосвідомості, хочеться навести цитату відомого французького юриста Ж. Карбоньє: «Якщо людина володіє розвиненою правосвідомістю, то чи настільки їй потрібна інформація про закон. З такою правосвідомістю громадянин здатний сам зрозуміти, що є законним» [2, 145].

Правова культура диктує кожній особистості принципи правової поведінки, а суспільству — систему правових цінностей, правові ідеали, що забезпечують єдність і взаємодію правових інститутів і установ. Правова культура — показник рівня та особливостей правового розвитку суспільства, дзеркало його правосвідомості. Вона об'єднує в собі здобутки людства в галузі права. До них насамперед належить реальне значення права в задоволенні потреб суб'єктів права. Головні цінності права, що є основою правової культури, закладені в його регулятивній, охоронній та захисній функціях.

Правова культура засвоюється особою шляхом набуття знань про право, про свої права, свободи, обов'язки, способи та методи їх захисту та гарантії для особи її недоторканості, недоторканості її сім'ї та власності. Правова культура, як і взагалі культура, яку опанувала людина, проявляється не лише в знаннях особи, а передусім — в її діях. Знання права і вміння правильно ним користуватися свідчать про високий культурний рівень людини.

Приділяючи увагу значенню правової культури, слід звернутися до статистики. Вона свідчить, що та чи інша людина не вчиняє протиправних дій здебільшого не через те, що боїться передбаченого законом покарання, а тому, що сама вважає цей вчинок негідним, небезпечним або таким, що суперечить її життєвим принципам, моральним цінностям. А. І. Екімов та Д. І. Луковська так висловились з цього приводу: «Загальне знання законів — це фікція. Немає необхідності у загальному знанні кваліфікуючих ознак, що відрізняють крадіжку від пограбування або розбою. Важливо інше: щоб кожен чітко усвідомлював неприпустимість розкрадання особистого, державного або громадського майна» [3, 198]. Таким чином, правова культура у справі регулювання соціальних відносин і стимуляції правомірної поведінки відіграє вагомішу роль, ніж заборони, що містяться в нормах права, або суворість покарання за їх порушення. Отже, для правомірної поведінки в більшості випадків достатньо засвоєння індивідом соціальних цінностей і загальних правових принципів, що є одним із центральних завдань правової культури.

Професор В. В. Лазарев в своїх роботах з правової культури відзначає неможливість зробити кожного громадянина юристом. «Але, — пише Лазарев, — подолати юридичну безграмотність і правовий нігілізм — це одна з умов розвитку правової культури» [4, 355]. У зв'язку з цим хочеться навести й вислів відомого російського філософа І. О. Львіна: «Народ, який не знає законів своєї країни, веде позаправове життя, або задовольняється нестійкими зачатками права. Народу необхідно знати закони, це входить до складу правового життя, тому нам і небезпечний такий порядок, при якому народу недоступне знання права. Людині, як істоті духовній, неможливо жити на землі поза правом» [5, 85]. Правова культура взаємодіє з іншими сферами суспільної культури: політичною, моральною, релігійною, естетичною та ін. При цьому у специфічному змісті правової культури обов'язково проявляються риси й особливості, властиві як панівній культурі даного суспільства, так і окремим її областям. Є. В. Назаренко вважає, що правова культура є сукупністю досягнень суспільства, його соціальних груп у області такого регулювання суспільних відносин, яка забезпечила б верховенство права у суспільному житті, тобто панування правових принципів справедливості та гуманізму, захисту природних прав і свобод

людини [6, моральної взаємодія]

Окремо правосвідомість, глибокі знання, необхідності правової культури, рівень правосвідомості, рівень якості законодавства,

В основі і зміст нормативних і забезпечує рівень визначає рівень людськими, колективними, посадовими органами, мають бути приписів. Назначення прав, реалізації прав органів є критерієм

Зупинимось на значно визначенні, вважає об'єктом, коннотативність і правові складових частин, гляди і переконали у правових ситуації, норми і принципи, права та обов'язки, правові норми. В. В. Лазарев в (ідеолого-психологічній), (поведінковий), (нормативній). На наш погляд, правосвідомість, права, правові принципи, правові коннотативність, правові норми, сукупність фактичного стану, відображає всю правову мисленнєву поведінку.

У правовій культурі компонент правової культури, інші — особистості складові, [9, 509]. До правової культури входить усвідомлення потреб і цілей суспільства, емоційну реакцію

людини [6, 275–279]. На думку професора В. В. Лазарева, «забезпечення максимальної взаємної відповідності між усіма елементами правової культури — магістральна лінія зміцнення в суспільстві законності та правопорядку» [4, 400].

Окремо можна розглядати правову культуру посадових осіб, співробітників правоохоронних органів, працівників державного апарату. Правова культура — глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. Основними показниками рівня правової культури вважають: право, що відповідає вимогам справедливості та свободи; рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, їхню переконаність діяти відповідно до вимог правових приписів; рівень культури творення та реалізації права; рівень якості роботи правоохоронних органів та посадових осіб; якість системи законодавства, певний рівень законності й правопорядку.

В основі права лежить принцип справедливості, що характеризує моральний зміст нормативного характеру правил поведінки людей у суспільстві, встановлених і забезпечених державою. Законодавство являє собою зовнішній вираз права, визначає рівень свободи людини, яка постійно вступає у правовідносини з іншими людьми, колективами людей, державою та суспільством у цілому. Кожна приватна чи посадова особа, громадянин, особа без громадянства чи іноземний громадянин мають бути переконані в тому, що їхня діяльність відповідає вимогам правових приписів. Названі правові приписи характеризують рівень культури творення та реалізації права кожної посадової особи. Якісна праця посадових осіб відповідних органів є критерієм якості законодавства та його здійснення.

Зупинимось детальніше на *структурі правової культури*. Різні автори неодноразово визначають структуру правової культури. Її елементами В. П. Сальников вважає об'єктивне і суб'єктивне право, правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правомірну діяльність суб'єктів [7, 214]. А. Ф. Нікітін до складових частин правової культури відносить ідейно-політичні й моральні погляди і переконання, правові знання, ставлення до права, поведінку і діяльність у правових ситуаціях. В. А. Бурмістров в правовій культурі виділяє право, його норми і принципи, законність, правопорядок, правовідносини, суб'єктивні права, права та обов'язки, правомірну поведінку, правосвідомість, правові процедури, правові норми функціонування держави та її громадських організацій [8, 44]. В. В. Лазарев в правовій культурі вбачає чотири її різновиди (стати): правові ідеї (ідеолого-психічний), правові норми та інститути (нормативний), правові вчинки (поведінковий), правові установи (стан, який закріплює результати правової діяльності). На наш погляд, до структурних елементів правової культури слід віднести правосвідомість, правові принципи, законодавство, юридичні форми (джерела) права, правові процедури, законодавчу техніку, систематизацію законодавства, законність, правове виховання, правовий порядок.

Отже, правова культура як суспільне явище складається із системи правових норм, сукупності наявних правовідносин та суб'єктів права, правосвідомості та фактичного становища у сфері законності та правопорядку. Правова культура відображає всю сукупність правових процесів у суспільстві — правоутворення, правове мислення, правове регулювання, правотворчість, правореалізацію, правомірну поведінку.

У правовій культурі індивіда, людини, особистості, яку зазвичай розглядають як компонент правової культури суспільства, одні автори знаходять два структурних елемента, інші — три. Зокрема, Є. В. Агранівська стверджує, що правова культура особистості складається з ідеологічного та соціально-психологічного компонентів [9, 509]. До правової ідеології вона відносить систематизоване, науково обґрунтоване усвідомлення законності, справедливості, рівноправності, свободи та інших потреб і цілей суспільного розвитку, а до правової психології — несистематизовану, емоційну реакцію на правові явища, їх усвідомлення та оцінку на емпіричному рів-

ні. В. П. Сальников в правовій культурі особистості виділяє три групи елементів: ідейно-теоретичні правові уявлення, позитивні правові почуття, творчу діяльність індивіда в правовій сфері [7, 218]. Таким чином, правова культура людини включає уявлення про сутність права, глибоке внутрішнє переконання в необхідності реалізації цих принципів і закономірностей у законодавстві, активну особистісну діяльність у реалізації правового законодавства.

Правова культура особистості — це особистісне сприйняття досягнень юридичної науки і практики, що поєднується із внутрішнім переконанням в їх об'єктивній значущості, важливості, специфічній цінності, які зумовлюють активність індивіда в реалізації цих цінностей.

Правосвідомість також має певну *структуру*, що охоплює правову психологію (правові почуття, емоції; оцінні поняття відносно права чинного та права бажаного; елементи настрою стосовно конкретних правових явищ і правових ситуацій), правову ідеологію (правові ідеї, правові теорії; правові поняття й категорії; правові принципи) та елементи поведінки (вміння і навички ефективної реалізації норм права в повсякденному практичному житті; правову активність громадян).

Правова психологія — це сукупність почуттів і емоцій, що виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до права, правових явищ. Тобто це правосвідомість, яка походить з повсякденної практики у процесі зіткнення з конкретними юридичними ситуаціями. В ній провідним елементом є емоції, а не понятійні форми відображення правової дійсності.

Правова ідеологія — це система правових принципів, ідей, теорій, концепцій, що відображають теоретичне (наукове) осмислення правової дійсності, усвідомлене проникнення в сутність правових явищ. Це концептуально оформлена, логічно систематизована, теоретично і науково осмислена правосвідомість. Інтелект є провідним елементом правової ідеології. Сучасна правова ідеологія ґрунтується на системі теорій, ідей і принципів: теорії соціальної правової держави, принципі поділу влади, теорії народного суверенітету, визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, принципі верховенства права, переваги загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами національного права та ін.

Правова поведінка — вольовий бік правосвідомості, який являє собою процес переведення правових норм у реальну правову поведінку. Вона складається із елементів, що визначають її напрямок (характер), — мотивів правової поведінки та правових настанов.

Отже, спираючись на вищевикладене, можна констатувати, що структура правосвідомості і структура правової культури мають багато спільних рис. Правова свідомість і правова культура — це не тільки знання, розуміння і психологічне сприйняття чинного права, а й поведінка особи в межах чинної правової моделі.

Вирішуючи питання, яке поняття ширше — правова культура чи правосвідомість, було досліджено багато аргументів, виходячи з яких ми дійшли висновку, що правосвідомість — більш вузьке. Рівень правосвідомості є одним з елементів правової культури суспільства. Правосвідомість, водночас, є змістом правової культури. [10, 313].

Порівнюючи ступінь дослідженості права фахівцями-правниками та громадянами, діяльність яких безпосередньо не пов'язана з правом, виділяємо професійну та буденну правосвідомість. Якщо юрист-професіонал повинен досконало знати правові розпорядження, то пересічний громадянин використовує мінімум правових знань, потрібний для його роботи, поведінки в побуті, сім'ї. Це насамперед знання принципів права, основних норм конституційного права (права і свободи, виборча система та ін.), трудового, сімейного, цивільного, підприємницького права, розуміння єдності прав і обов'язків, відповідальне ставлення до їх здійснення. Громадянин у загальному вигляді повинен знати норми, що передбачають і регулюють юридичну відповідальність і загальний порядок притягнення до неї, вік,

з якого наст
цивільно-пр
дина щодня

Існує трет
погляди, що
ми цього вид
рнів правосвід
може бути ін

Подібну к
пільства, осо
дить до склад
ворить про сті
має більше рі

Існує таки
чає припущен
мального фун
правової куль
турі. Наявності
свідчить про в

право, а й про

Правосвід
ства поряд з п
філософією. І
правової держа
правової культу
стві. Правосвід
громадян завжди
держави.

Результатом
взаємозв'язку п
види (існує пре
Певні структури
і правова культу
приписів, а й по
повсякденному
вової культури.
няття правової к
що між цими ка

Література

1. Бахарева А. Н. Дис. ... канд. юрид. наук. — М.: Прогресс, 1986. — 32 с.
2. Карбонье Ж. Н. Дис. ... канд. юрид. наук. — М.: Прогресс, 1986. — 32 с.
3. Луковская Д. И. Дис. ... канд. юрид. наук. — М.: Прогресс, 1986. — 32 с.
4. Лазарев В. В. Дис. ... канд. юрид. наук. — М.: Прогресс, 1986. — 32 с.
5. Окара А. Н. Дис. ... канд. юрид. наук. — М.: Прогресс, 1986. — 32 с.
6. Зайчук О. В., Зайчук Н. М. Дис. ... канд. юрид. наук. — М.: Прогресс, 1986. — 32 с.
7. Сальников В. Л. Дис. ... канд. юрид. наук. — М.: Прогресс, 1986. — 32 с.

з якого настає юридична, передусім кримінально-правова, а для комерсантів — цивільно-правова відповідальність. Отже, правового вакууму не існує, кожна людина щодня вступає у певні правовідносини, підчас навіть підсвідомо.

Існує третій вид правосвідомості — наукова правосвідомість. Це ідеї, концепції, погляди, що виражають систематизоване теоретичне дослідження права. Носіями цього виду правосвідомості виступають вчені-юристи. Також одним з критеріїв правосвідомості є її суб'єктний склад. Згідно цьому критерію правосвідомість може бути індивідуальною, груповою та суспільною.

Подібну класифікацію має і правова культура. Виділяють правову культуру суспільства, особистості та соціальної (професійної) групи (хоча остання часто входить до складу правової культури суспільства). Отже, подібність класифікацій говорить про стійкий зв'язок між правосвідомістю і правовою культурою, хоча перша має більше різновидів.

Існує такий феномен правової культури, як презумпція знання закону, що означає припущення (умовність) про знання особою закону, яке прийняте з метою нормального функціонування всієї правової системи і виступає неодмінною вимогою правової культури. Тому кожен громадянин має бути зацікавлений у правовій культурі. Наявність навіть чималих юридичних знань у громадян, посадових осіб ще не свідчить про високий рівень правової культури, тому що необхідно не тільки знати право, а й проявляти правову активність.

Правосвідомість — одна з найважливіших форм свідомості людини та суспільства поряд з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою та філософією. Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави є безпосередньо пов'язаною із розвитком правової свідомості і правової культури. Вони є соціальною гарантією дії верховенства закону в суспільстві. Правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян завжди були системоутворюючими факторами правової демократичної держави.

Результатом нашого дослідження є виявлення і аналіз особливостей взаємозв'язку правосвідомості і правової культури. Обидві категорії мають подібні види (існує правосвідомість і правова культура суспільства, особистості, групи). Певні структурні елементи є спільними для обох понять: як правосвідомість, так і правова культура являють собою не лише відношення до права, знання правових приписів, а й поведінковий (вольовий) компонент, тобто реалізацію норм права у повсякденному житті. Деякі вчені вважають саму правосвідомість елементом правової культури. В результаті наукового дослідження ми дійшли висновку, що поняття правової культури ширше поняття правосвідомості, та переконалися в тому, що між цими категоріями існує залежність.

Література

1. Бахарева А. Н. Формирование правосознания молодежи в 20-е годы XX века в Советской России: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бахарева Анна Николаевна. — СПб., 2007. — 159 с.
2. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье; пер. и вступ. ст. В. А. Туманова. — М.: Прогресс, 1986. — 350 с.
3. Луковская Д. И. Предмет и методология истории политических и правовых учений / Д. И. Луковская // Известия вузов. Правоведение. — 2007. — № 3. — С. 197–211.
4. Лазарев В. В. Общая теория государства и права. — М.: Юристъ, 2000. — 488 с.
5. Окара А. Н. Правосознание — центральная категория философии права И. А. Ильина // Государство и право. — 1999. — № 4. — С. 84–93.
6. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / Ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
7. Сальников В. П., Кальной И. И., Гуцериев Х. С., Сандулов Ю. А. Философия для аспирантов: Учебник / Ред. Сальников В. П. — СПб.: Лань, 2003. — 512 с.

8. Бурмистров В. А. Место и роль правовой культуры в становлении правового государства. — Симферополь: Таврида, 1996. — 192 с.
9. Корельский В. П., Перевалов В. Д. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов / Под ред. проф. В. П. Корельского и В. Д. Перевалова. — М.: Изд-во НОРМА, 2003. — 653 с.
10. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. А. Б. Венгеров. — 3-е изд. — М.: Юриспруденция, 2000. — 528 с.

А. С. Ткачук, аспирант

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ И ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРАВОСОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

РЕЗЮМЕ

Центральной темой статьи выступают понятия правосознания и правовой культуры. Проведён анализ особенностей взаимосвязи этих двух правовых категорий. Также в статье рассмотрены их классификации, структурные элементы, в том числе, правовая психология, правовая идеология, правовое поведение.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, правовая психология, правовая идеология, правовое поведение.

С
ПО

В статт
ного підхо
ня даного
правової і
проведенн

Ключові
правовий з

Актуальність ті
є твердження про
во важливим вон
розвивалась викл
філософії, що зум
мінімального рівн
дична думка в Укр
наукового монізму
них методологічни
відхід від радянськ
вона впроваджуєть
арсеналу юридичн
Яскравими прикла
використанню герм
го, антропологічної

Порівняльно-пр
ребує в пошуку не
ном на результати п
порівняльного прав
правові явища самі і
ми системами та їх с
ність постійно взаєм
порівняльного правс
тому вивчення їх у і
гічний апарат дозвол
обмежуючись їх пове
правової науки. Впро
тичного підходу є одн

Метою дослідженн
в порівняльно-правов

Виклад основного
оскільки найперші йс
більшого його пошир

© Чистякова Ю. В., 2012